

İNSANA ÖZGÜ BİLGİ ELDE ETME YOLLARI VEYA BİLGİNİN KAYNAĞI PROBLEMİ

Cihat Tunç
Prof. Dr., Erciyes Ü. İlahiyat F.
ctunc@erciyes.edu.tr

İnsanlar kesin bilgilere sağlıklı beş duyu ile, doğru haberlerle ve nazar ve istidlâl gibi akıl yürütme yollarıyla ulaşırlar. Bu nedenledir ki, insanların elde ettikleri bilgilere kesbî bilgiler denir. Böylece beşerî bilgi, ilâhî bilgiden ayrı tutulmuş olur. İnsanların sağlıklı beş duyu ile, doğru bilgiler elde ederken bu organların eşyayı algılama koşullarının da sağlıklı olması gerekir. Örneğin, göz belirli uzaklıktaki cisimleri algılayıp idrak ederken, arada görmeyi engelleyecek bir manianın olmaması şart olduğu gibi, ortamın da belli ölçüde aydınlık/ışıklı olması gerekir. Kulak belli bir frekanstaki sesleri birbirlerinden ayırt edip onlar hakkında kuş sesi, hayvan sesi, insan sesi v.b. diye hüküm verebilir. Tatma, koku alma ve dokunma organlarının da bilgi kaynağı olmaları için de pek doğal olarak bir takım şartların bulunması gerekir. Genel anlamda söylemek gerekirse, beş duyu organının sağlıklı olması, fizikî bir eksikliğin olmaması gerektiği gibi, bu organların doğru durumlar sağlamaları için, algılama şartlarının da kusursuz olması gerekir. İkinci olarak zikredilen, "Doğru Haber" de kesin bilgi elde etmenin diğer bir yoludur. Burada önemli olan, peygamberliği bir mucize ile kanıtlanmış bir peygamberin dışındaki kimselerin verdikleri haberin, sağlıklı beş duyudan biriyle idrak edilebilir olması, muhal olan şeylerden veya gaybî bilgilerden olmamasıdır. Üçüncüsü olan "Nazar ve İstidlâl" veya "Akıl Yürütme" akli veya zihni bir muhakeme olduğundan burada önemli olan, yine sağlıklı akıl veya Kelâm ilmi tabiriyle "Müstefâd" veyahut "Kâmil/ yetkin akıl" dır. İnsanlar kendilerinde mevcut olan veya elde ettikleri kesin bilgileri "Akıl Yürütme Kurallarına" göre sıralamak suretiyle yeni bilgilere ulaşırlar.

Bilindiği üzere insanlar üç temel yolla kesin bilgi elde ederler veya kesin bilgiye ulaşırlar.

1. Sağlıklı Beş Duyu (Havass-ı Hamse-i Selîme)

Sağlıklı beş duyu organı, göz, kulak, burun, dil ve cildimizdir. Gözümüzle gö-rerek eşya hakkında kesin bilgi elde ederiz. Yeter ki, gözler sağlıklı olsun veya tıbbi tedavi yollarıyla göz bozuklukları giderilmiş olsun. Pek doğaldır ki, görmek için de yakınlık, uzaklık, ışık gibi diğer şartların da uygun olması gerekir. Görerek eşyayı birbirinden kesin olarak ayırt etmekteyiz. Kulağımızla sesleri, haberleri dinleyip algı-layarak ve algıladıklarımızı akılla değerlendirerek, yani o algıladıklarımız hakkında kesin kararlarımızı vererek bilgi sahibi olmaktadır. Burnumuzla kokular hakkında sağlam bilgilere ulaşırız. Dilimizle tat alma, lezzet duyma cinsinden olan şeyler hak-

kinda acı, tatlı, ekşi, tuzlu gibi kararlar verebiliriz. Cildimizle de eşyaya dokunarak onlar hakkında sert, yumuşak, sıcak, soğuk gibi kesin kararlar verebiliriz.

Sağlıklı beş duyu organlarıyla elde edilen bilgilerin kesinliğine "Septikler/Şüpheciler" hariç hiç kimse itiraz etmemiştir. Yeter ki bu organlar sağlıklı olsun ve algılamada bulunmak için gerekli koşullar hazırlanmış olsun. Mesela, mikropları çıplak gözle görmek mümkün değildir. Onun için mikroskoplar, uzaktaki cisimler için dürbünler, teleskoplar icat edilmiştir.

II. Doğru Haber (el- Haberu's- Sâdik)

Genel olarak içinde bulunduğumuz koşullara, olaylara uygun olan haberlere doğru haber, güvenilir haber denir. Mesela, karın yağması için belli hava koşullarının oluşmasıyla birlikte kış mevsiminin de girmiş olması lazımdır. Burada şunu kastediyoruz. Yolları kapatacak şekilde karın yağmış olmasını. Yaz ortasında kar yağması pek olağan değildir, hele yolları kapatacak kadar çok yağmış olması imkansızdır. Örnek, sahil kesiminde yaz ortasında otururken, dışarıdan gelen bir kimsenin "Şehir içi ulaşımını sağlayan yollar, karla kapandı, bu yüzden geç kaldım." diye verdiği habere itibar edilmez. Çünkü yaz ortasında karayollarını kapatacak kadar karın, hele sahil kesimine yağması imkansızdır.

Bilindiği üzere diller veya lisanlar, insanların birbirleriyle anlaşmaları, konuşmaları için icat edilmişlerdir. Bütün varlıklara bakıldığında her bir türün veya cinsin kendine mahsus bir anlaşma vasıtası olduğu görülür. Ancak insanı insan olarak diğer varlıklardan ayıran dili, konuşması ve yazmasıdır. Bu dil sayesinde insanlar binlerce yıl önce yaşamış, tarihe mal olmuş şeyleri, uygarlıkları kavrayıp anlayabiliyorlar. Günümüzde insanlar binlerce kilometre uzakta yaşayanlarla haberleşebiliyorlar ve hatta oralarda ve kendi aralarında olup bitenleri, yaşananları anında -şâyet naklen yayın imkanı sağlanamazsa- kısa bir zaman sonra bizzat gözleriyle, kulaklarıyla televizyon ekranlarında, monitörlerde seyredip takip edebiliyorlar. Telefonda, internette konuşurken bile onların davranışlarını, resimlerini, görüntülerini ekranlarda görebiliyorlar. Böylece müşterek bir şuur, ilim, bilgi, haberleşme, iletişim ağı ve kültür doğuyor. İşte bu ve benzeri sebeplerden dolayı ilim elde etme yollarından biri olarak "Doğru Haber" de kabul edilmiştir. Zira haberler, elimize geçen yazılar, gazeteler insanların bizzat gidip göremediği yerler ve ulaşamadığı konularda, başkalarının doğru bilgilerinden, doğru haberlerinden yararlanma imkanını sağlamaktadır. Günümüzde iletişim alanındaki kaydedilen gelişime bağlı olarak, haberlere bir de görsellik katılmıştır. Ancak bu görsellik, olayları bizzat gözümüzle yerinde müşahade edemiyoruz diye, bu duyuların bizim için haber olmasını engellemez. Eğer dil sayesinde, bu sayılanlar mümkün olmasaydı, insanlar bu konularda birbirlerinin ilminden haberdar olamayacaklardı. Dünyaya gelen her insan aynı şeylere ulaşmak amacıyla öncekilerden habersiz olduğu için, onların yaptıklarının farkında olmadan problemleri tekrarlayıp duracak, ilimde, teknikte ilerleme olmayacaktı. Sanki herkes, her geçen gün Amerika'yı birbirinden habersiz olarak yeniden keşfedecekti. Adeta

yeni bir buluş yapmış gibi sevinecek ve bunlarla oyalanıp duracaktır. Bu yüzden doğru haberler, bilimde, sanatta ve teknikte son derece önem arz etmektedir.

Doğru haber iki çeşittir:

Mütevâtir Haber: Bu haber peygamberliği mucize ile kanıtlanmış peygamberler dışında sıradan insanların verdiği haberlerdir. Öyleyse mütevâtir haberin tanımını yapmak yerinde olacaktır. Yalan söylemek üzere anlaşılıp birleşmeleri aklen düşünölemeyen, çok sayıda kişilerin, aynı sözcükler içerisinde verdikleri habere mütevâtir haber denir. Bu nedenle böyle sıradan insanların verdikleri haberin mütevâtir olabilmesi için bir takım şartlar gerekir:

Haber verenlerin yalan söylemeleri muhal olmalı, yani haber verenler sayıca o kadar çok olmalı ki, akıl bunların asılsız, yalan bir şeyi haber yapmalarını imkan dahilinde/caiz bulmasın. Örneğin üç kişi, beş kişi, belki de on kişi bir araya gelip bir çıkar uğruna veya bir espri sebebiyle asılsız, yalan bir haber uydurabilirler. Fakat otuz, kırk, elli ve daha fazla kişi birleşip, anlaşılıp bir yalan düzemezler. Zira o yalandan elde edecekleri çıkar, bu yalanı düzenleyenlerin sayısına pay edilince, pastanın dilimi daha da küçüleceğinden, "Astarı yüzünden pahalıya geleceğinden" bu işten vazgeçerler. Ayrıca gerçek bir haber olmadığı için çok sayıda kişiler söz konusu olunca, bu yalanı meydana getiren sözcükler üzerinde bile anlaşma mümkün olmaz. "Her ağızdan bir ses çıkıyor" misali ittifak sağlanıp da haberle ilgili cümle kurmak sağlıklı bir şekilde ortaya konamaz. Zannedersen bu düşüncelerle hareket eden alimler, bir haberin mütevâtir olabilmesi için önce akli olarak yirmiden başlayıp bu sayıyı yüze kadar çıkarmışlar. Üzölerek söylemek gerekirse, bu gün pek çok kişilerin maddi değeri belirlenmiş gibidir; fakat yirmi, otuz, kırk kişiyi satın almak maddi yönden zordur. Zira o uydurulan yalandan elde edilecek kazanç veya çıkar yalancıları satın almak için harcanan maddiyattan çok daha az olacaktır.

Haber verilen şey, haber verenlerin duyularıyla bizzat görüp tanık oldukları bir şey olmalıdır. Başka bir ifadeyle, haber verilen şey akli delillerle veya akıl yürütme yoluyla değil, duyularla hissedip, görüp, ispatlanabilecek türden olmalıdır. Mesela; "Amerika kıtasının varlığından haber vermek." Çünkü Amerika kıtasının varlığını gidip görmek mümkündür. Bu nedenle Amerika kıtasını görmeyen milyonlarca kişi bu habere inanıp güvenmektedir. Dolayısıyla Amerika kıtasını görmediği halde bu kıtanın varlığını kesin olarak kabul etmenin sebebi, bu haberin gerekirse doğrulanma imkanının yani gidip görme imkanının var olmasıdır

Verilen haber mümkünattan/dünyada olabilir şeylerden olmalıdır. Muhal veya müstahil şeylerden olmamalıdır. Örneğin, yüzlerce kişi $2 \times 2 = 5$ eder deseler, bu haber dikkate alınmaz veya bir mitoloji veyahut efsaneyi yüzlerce kişi aynı şekilde anlatsalar, örneğin yedi başlı ejderha gördük, insan başlı yılan vücutlu "Şahmeran" gördük deseler, bunlar mütevâtir haber olmaz. Bunlar gibi "Gayb" dan haber vereseler, bunlara da itibar edilmez.

Ayrıca böyle bir haber İslam diniyle ilgili ise, kati nasrlara, yani Kur'an-ı Kerim'e ve Sahih hadislere aykırı olmamalıdır.

Peygamberin Haberi: Bu haberin doğru bir haber olması için tek başına haber veren bu kişinin peygamberliğinin mucize ile kanıtlanmış olması vazgeçilmez tek şarttır. Zira mucize, Allah'ın fiilidir. Peygamberinin eliyle gerçekleşip, ortaya çıkar. Mucize bir peygamber için "Sen doğru söyledin. Sen gerçekten benim peygamberimsin." demek gibidir. Peygamberler mucizeyi, Allah'ın fiili olarak gösterirler. Mucize Allah'ın yardım ve lütfuyla peygamberlerin elleriyle meydana gelen, onların peygamberlik iddiasında doğru olduklarını, ma'sumiyetlerini göstermek için Allah tarafından tabiat kanunlarına aykırı olarak yaratılan olağanüstü/hâriku'l- âde olaydır. Allah Teâla bu evrene koyduğu kanunu geçici bir zaman için yine kendisi değiştirir. Normalde taştan su çıkmaz, ama Allah isterse taştan su çıkarır. Nitekim Hz. İbrahim için ateşin yakma özelliğini kaldırdığı gibi (21. Enbiya/ 69)

İşte peygamberliği böyle bir mucize ile ispatlanmış olan bir peygamberin, masûmiyeti de ispatlanmış olduğundan onun tek başına verdiği haberler doğru haberdır. Kesinlik ve kat'lik ifade ederler ve böyle peygamberler asla yalan söylemezler. Bir kimsenin bizzat kendi kulağıyla, peygamberliği mucize ile kanıtlanmış bir kişiden duymuş olduğu haberler, doğru haberdır. Bu yüzden Ebû Bekir daima Hz. Peygamberin yanında bulunmuş ve pek çok şeyi kendi kulağıyla işitmiş olduğu için "Siddik" lakabını almıştır. Fakat hadis kitaplarını meydana getiren ilk muhaddisler, Hz. Peygamberi görmediler ve ondan kendi kulaklarıyla bir şey işitmediler. Onlar "Peygamberin şöyle dediğini duydum" veya "Ondan duyan bana söyledi." diyen kişilerden/râvilerden bu rivâyetleri topladıkları için hadis ilmüne ve hadis kritiğine gereksinim duyulmuştur. Bu konuda Gazzâlî (ö:505/1111) *Müstesfâ min İlmi'l- Usûl* adlı eserinde "Rasulullah'ın sözü, bizzat onun ağzından işiten kimse için hüccettir; fakat bize gelince, onun sözü bize ancak haber verenlerin lisaniyle(diliyle) ulaşmaktadır.¹ şeklinde Hz. Peygamberin sünnetiyle ilgili bir değerlendirme yapmaktadır. Demek oluyor ki, biz sonrakilerin, sünneti sorguluyor olmamız hem itikat, hem de bilimsel açıdan bir suç veya olumsuz bir durum değildir. Zira bize sünnet olarak ulaşanların – mütevâtir olanlar hariç tutulursa- hemen hepsi, onun sözlerini bize haber verenlere, ulaştırınlara ait lafızlardır. Bu yönüyle bizlerin bu lafızları sorguluyor olmamız, diğer bir ifadeyle tenkit süzgeciyle ele almamız, ilmin bir gereği olacaktır.

Yine Gazzâlî, konuyla ilgili olarak, *İlcâmu'l- 'Avâm* adlı eserinde şunları kaydediyor: "...Sahabenin bir kısmı nübüvvet nuruyla nurlanmıştı. Bu konuda pek çok

1 Gazzâlî, *Müstesfâ min İlmi'l- Usûl*, Bulak,1322 (2. Baskı), C. I, s. 129; Kşl. Çeviri, H. Yunus APAYDIN, *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, C. I, s. 197, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1994.

şeyleri Hz. Peygamberden bizzat kulaklarıyla işitmişlerdi ve onun üstün, manevi şahsiyetinden faydalanmışlardı. Onların çoğu Kur'an ve sünneti olduğu gibi kabul etme ve yaşama gayreti içine girmişlerdi. Zira başlangıçta onların akideleri, vicdanları ve zihinleri tertemiz idi. Ayrıca Hz. Peygamberin ve büyük sahabenin aydınlatıcı ve açıklayıcı etkileri henüz kaybolmamıştı. Ama günümüzde bir şeyi araştırmadan, öğrenmeden, belli ölçüde kesin ve açık delillere ulaşmadan olduğu gibi kabullenmek insanı yanlış ve telafisi mümkün olmayan yollara yönlendirebiliyor. Çünkü asıl kaynaktan, o devirde yaşayanlardan hayli uzakta olduğumuz için bize kadar gelenlerin, ulaşanların hangisinin İslam'ın esasından, hangilerinin adet ve an'anelerden geldiğinin ayırt edilmesi gerekiyor ki yanlış yolda olunmasın ve başkaları da bu yanlışta çekilmesin."²

Bakınız *Sahîh-i Müslim'i* şerheden muhaddis Nevevî (ö:676/1277) hadisi nasıl tanımlıyor? "Hadis, Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiündan gelen, merfû' olsun, mev-kûf olsun, her türlü rivâyettir. Hadis, haber ve eser eş anlamlı olarak kabul edilmiştir. Şu halde terim olarak hadis, aynen haber ve eser gibi peygamber, sahabe ve tâbiûna nisbet edilen her türlü söz, fiil, takrir ve vasıfları içeren rivâyet anlamındadır."³

Görüldüğü gibi bu ve benzeri sorunları dikkate alan mütekelimler, ilim veya kesin bilgilere ulaşma yollarından biri olarak kabul edilen haberleri, mütevâtir haber ve nübüvveti mücize ile kanıtlanmış bir peygamberin haberi/haber-i rasül şeklinde ele alıp bunların koşullarını da ortaya koymakla gerekli özeni göstermeye büyük ölçüde gayret etmişlerdir.

III. Akıl

Mâturîdî, *Kitabu't- Tevhid* adlı eserinde ilme/kesin bilgiye ulaşma yollarının üçüncüsü olarak "Nazar" yani akıl yürütmeyi gösteriyor. Ebû 'l- Mu'în en- Nesevî ise *Tabsıratu'l- Edille* adlı eserinde "İlmin Sebepleri" başlığı altında üçüncü olarak akli zikrediyor. Sabûnî (ö:580/1184) ise, *el- Kifâye* adlı eserinde üçüncü olarak akıl yürütmeyi/en-Nazaru'l- Akl gösteriyor.

Kesin ve doğru bilgiye/ilme delillerle, hüccetlerle ve burhanlarla akli kullanarak ulaşıldığı için , ilim elde etme yollarının üçüncüsüne akıl yürütme/nazar veya sadece "Akıl" denmesinde sakınca olmamalıdır. Zira sağlıklı duyu organlarımızla aldığımız duyuları hüküm, karar veya tasdik haline getirirken, mesela; "Bu ağaçtır. Bu güzeldir. Bu serttir. Bu vardır. Bu temiz değildir. Bu acıdır. Bu varlık sonra-

2 Gazzâlî, *İlcâmu'l- Avâm*, s. 4-10, İstanbul, 1387 hicri.

3 M. Emin ÖZAVŞAR, "Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik", *İslâmîyât*, C. III, Sayı, 1, s. 37-38. Ocak-mart, 2000, Ankara

dan yaratılmıştır/hâdistir." ve benzeri hükümlerde bulunurken, yine aklımızı kullanmaktayız. Çünkü sağlıklı duyu organlarımızla aldığımız duyular, bu hükümlerin asla kendileri değildir. Soyut kavramlarda da durum aynıdır. Henüz bilinmeyen deneyle, gözlemlerle de algılanamayan mücerretleri/soyutları önce tanımlarla tasavvur ediyoruz, sonra onlarla ilgili delillere ulaştıktan sonra akıl yürütmede bulunarak, onlar hakkında hüküm veriyoruz, yani onlara belli, geçerli doğru anlamları yüklüyoruz. İşte bütün bunlar akıl sayesinde olmaktadır. Duyduğumuz ve okuduğumuz haberleri de yine akıl ile değerlendirip hüküm veya kesin kararlar haline getiriyoruz. Öyleyse, ilmin sebepleri veya ilme ulaşmanın yolları diye zikredilen her üç durumda da aklın işlevi söz konusu olmaktadır.

Öyleyse akıl nedir? Akıllı tanımlamak veya tavsif etmek kabil midir? Soruları akla gelebilir.

Aklın, gözle görülen, elle tutulan bir şey olmayıp soyut bir kavram olduğu için bunun tam bir tanımını yapmak oldukça zordur. Bu yüzden aklın bazen bir yönüyle tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Şöyle ki: "İnsanı diğer canlılardan üstün ve farklı kılan akıldır." "Akıl, gözlem ve deney yapılamayan metafizik konularda insana bilgi veren bir güçtür." "Akıl maddi bir kuvvet olmayıp, ruhani bir kuvvettir, insan ruhuna ait bir özelliktir." "İlâhî bir nurdur." "Akıl, insanda bulunan nefis-i nâtıkaya/konuşan nefse özgü bir kuvvettir ki, insan bununla ilimleri elde eder, mefhumları/tabirleri, terimleri idrak edip kavramaya güç yetirir. Ve benzerleri.

Aklı insandaki işlevine göre de şöyle tavsif etmişlerdir. "Akıl öyle bir yetenekler ki, gizli olanları, henüz bilinmeyenleri önce tanımlarla tasavvur eder, sonra bu tasavvurlarının delillerini araştırıp akıl yürütme yoluyla hüküm haline getirip tasdik eder ve ayrıca sağlıklı duyu organlarıyla alınan duyuları da kavrayıp idrak eder." Nitekim insanoğlu senelerdir öyle veya böyle aynı yolu izlemektedir. Yabancı olduğu bir konu bize önce tanıtılmaktadır. Eğer görme imkanı varsa gösterilmekte, deney imkanı varsa deney yapılarak gösterilmekte, eğer bunlar mümkün olmu-yorsa, tarifler veya tanımlar yapılarak o konu hakkında bilgiler, deliller, hüccetler sunulmakta, insanlar bunları akıllarıyla muhakeme ederek, değerlendirerek o konularda bilgi sahibi olmaktadır.

Aklın ile elde edilen bilgilerin bir kısmında insan, uzun boylu bir akıl yürütmeye gereksinim duymadan bilgi sahibi olur. Örneğin, "Güneşin aydınlatıcı ve ısıtıcı olduğunu, ateşin yakıcı ve ısıtıcı olduğunu, karın soğuk olduğunu, 2x2'nin 4 edeceğini, 10 sayısının yarısının 5 olduğunu bilmek gibi. Bir de bedihi/açık seçik bilgiler diye isimlendirilen hükümler vardır. Örneğin, bütünün kendi parçasından büyük olduğunu bilmek gibi. İnsan önce bütün kavramını, sonra onu meydana getiren parça kavramını düşünür ve bütünün parçasından büyük olacağına karar verir. Bir diğeri ise akıl, nazar ve istidlal yoluyla yani akıl yürütme yoluyla kesin bilgilere ulaşır. Akıl bu yolla bilgiye ulaşırken belli ölçüler ve şartlarla bilgilere sahip olur. Akıl bu konuda

daha önce bilinen ve kesin olan ön bilgileri kurallarına göre düzenleyerek daha önce bilinmeyen yeni ve kesin bilgilere ulaşarak karar veya hüküm bildirir.

Mantık ilminde de anlatıldığı gibi akıl yürütme yolları üç çeşittir:

Talil veya Kıyas (Tümdengelim): Genel ve tümel (külli) önermelerden hareketle, tikel (cüz'î) önerme elde etmeye ve böylece yeni bir hükme ulaşmaya kıyas, ta'lil veya dedüksiyon denir.

İnsanlar Ölümlüdür.
Sokrat İnsandır.
O halde, Sokrat da ölümlüdür.

İstikrâ/Tümevarım (Endüksiyon): Tikel veya özel hükümlerden genel/külli hükümlere ulaşmaya tümevarım denir.

Demir, bakır, kalay ... madendir.
Demir, bakır, kalay... ısıyla uzayıp genişler.
O halde bütün madenler ısıyla uzayıp genişler

Temsil/Tikelden Tikele (Analoji): Tikel hükümlerden hareket ederek yine tikel (cüz'î) hükümlere ulaşmak.

Su bir sıvıdır, ısıyla buharlaşır.
Zeytinyağı da bir sıvıdır
O halde, zeytinyağı da ısıyla buharlaşır.

Bu şekilde yapılan akıl yürütmelerde dikkat edilirse, önce ilk iki önermeyi oluşturan hükümlerin kesin ve açık, seçik olmaları önemlidir. Zira bu iki hükme dayanarak yeni bir hükme ulaşıyoruz. Bu bakımdan bu ilk hükümler, diğer bir deyişle bizde hazır olan ön bilgiler kesin, kat'î bilgiler olursa, bunlara dayanarak vereceğimiz hüküm veya ulaşacağımız yeni bilgi de o derecede kesin ve kat'î olur. Şayet ön bilgiler veya ilk iki önerme zayıf ise, yanlış bilgileri içeriyorsa, bunlarla ulaşılabilecek olan yeni bilgi veya hüküm de o ölçüde zayıf olur.

Bu sebeptendir ki, bizi bir konuda hüküm vermeye götüren deliller de kuvvet derecelerine göre iki çeşittir:

aa) Kesin ve kat'î olan Aklî Deliller:

Bir delilden çıkarılan hüküm akla gelebilecek bütün ihtimalleri, kuşkuları ortadan kaldırıyor, en ufak bir tarzda açık kapı bırakmıyorsa, işte böyle bir delile kesin ve kat'î delil denir ki, bunun bir adı da "Burhan"dır.

bb) Zannî Olan Aklî Deliller:

Bir delilden çıkarılan hüküm, her türlü ihtimali, kuşkuları ortadan kaldırmıyor ve tartışmaya açık ise, işte böyle bir delile de zannî delil denir ki, bunun bir adı da "Hatâbe" veya "Hitâbe" dir.

Aklın doğruluğuna kesinlikle ve açıklıkla hükmettiği bilgilere bedihî/açık, seçik veya zorunlu bilgiler denir.

Bir de "Yakîn" kavramı vardır. Yakîn, bir şeyi önce araştırıp, öğrenip kesin delillerini bulup inceledikten sonra, kesin bir tasdik/benimseme ile kabul edip bilmeye denir. Yakînin de dereceleri şöyledir:

1. İlme'l- Yakîn: Aklî kesin deliller yardımıyla, bilimsel verilerle veya doğru haberle bir şey hakkında kesin kararını vermek demektir.

2. Ayne'l- Yakîn: Duyu organlarıyla öncelikle gözle alınan duyumlarla, deneylerle kesin kararını vermek. Doğaldır ki, bu yollarla elde edilen bilgiler, verilen kesin kararlar, doğru haberle elde edilen bilgiler derecesinde değildir. Bu yüzden haber, gözle görerek veya deneylerle elde edilen bilgiler gibi değildir. "Leys'e'l- Haberu ke'l- İyân" denilmiştir. Zira ayne'l- yakîn derece itibarıyla, ilme'l- yakînden daha kuvvetlidir.

Mesela, Hz. İbrahim ilme'l- yakîn olarak kabul edip inandığı bilgiye ayne'l- yakîn olarak ulaşmak ve inanmayanlara delil olarak göstermek için Bakara süresi 260. âyette⁴ haber verildiği üzere, yüce Allah'a "Ya Rabbi! Ölülerini nasıl diriltiyorsun? Bana göster." diye dua etti. Rabbi ona "İnanmıyor musun" deyince, "Hayır! Öyle demek istemedim. Kalbim (zihnim) mutmain olsun, yani ayne'l- yakîn olarak inanmak istiyorum" dedi.

3. Hakka'l- Yakîn: Bir konuda ilme'l- yakîn ile ayne'l- yakîn birlikte meydana gelirse yukarıda Hz. İbrahim örneğinde olduğu gibi o kişi hakka'l- yakîn olarak kararını vermiş, benimsemiş veya öğrenmiş olur.

Başka bir örnek: Henüz deniz görmemiş Orta Anadolu'da yaşayan bir öğrenciyi düşünelim. Bu öğrenci okulda öğretmenlerinden duyarak, coğrafya atlasları inceleyip Türkiye'nin üç tarafından denizlerle çevrili olduğunu da haritalardan öğrenerek deniz hakkında ilme'l- yakîn bir bilgi sahibi olmuştur. Daha sonra bir yolunu bulup güney sahillerine inip, gözün alabildiği kadar büyük denizi görünce ayne'l' yakîn olarak deniz hakkında bilgi elde etmiş olur. Daha sonra denize girip, yüzse

4 2. Bakara/260: "İbrahim Rabbim! Ölülerini nasıl dirilttiğini bana göster" dediğinde "inanmıyor musun" deyince de "Hayır öyle değil, fakat kalbim iyice tatmin olsun." demişti. "Öyleyse dört çeşit kuş al, onları kendine alıştır. Sonra da onları parçalayıp her dağın üzerine bir parça koy. Sonra onları çağır. Koşarak sana gelirler. O halde Allah'ın Hakim ve güçlü olduğunu bil!" demişti

veya suyuna dokunsa, tadına baksa, bu durumda hakka'l- yakîn olarak deniz hakkında hem kuvvetli ve kesin bilgiye sahip olmuş olur, hem de deniz hakkında her yönüyle sağlıklı bir inanca, tasdiğe ulaşmış olur.

İnsana özgü olan bu kesin bilgi elde etme vasıtaları Kur'an-ı Kerim'in pek çok âyetinde açıklanmıştır:

a) 23. Mü'minûn/78; 39. Secde/ 9; 62. Mülk/23 "Sizi yaratan, sizin için kulaklar, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"

b) 7. Araf/179 "Andolsun ki, cehennemi insanları ve cinlerin ekserisiyle dolduracağız. Zira onların kalpleri (akılları) vardır, onunla ince ince düşünmezler. Gözleri vardır, onlarla görüp idrak etmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler (dinleyip bilgi sahibi olmazlar). .."

c) 17. İsrâ/36 "Bilmediğin şeyin ardına düşme! Doğrusu kulak, göz ve kalp bunların hepsi o şeyden sorumludur." Yine 22. Hacc/46 "Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, böylece onlardan akledecek (düşünecek) kalpleri, işitecek kulakları olsun. Ama yalnız gözler kör olmaz, fakat göğüslerde olan kalpler de körleşir.

Görüldüğü üzere, bu üç grupta yer alan âyetlerde geçen "A'yân" ve "Basar" sağlıklı duyu organlarına " A'zân" ve "Sem" doğru haberlere, "Kulûb" ve "Ef'ide" sağlıklı akla/aklı selîme işaret etmektedir. Bunlardan anlaşılıyor ki, sağlıklı beş duyu, doğru haber ve akıl Kur'an-ı Kerim'e göre de ilim elde etme vasıtalarıdır.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim "Zan"nın gerçekten, hakikatten yana bir şey ifade etmediğini, aksine ilmin, kesin bilginin değerli olduğunu, yine pek çok âyette açıklamıştır.

10. Yunus/36: "Onların çoğu zanna uyarlar. Gerçekte ise zan, hakikatten/hakikat karşısında bir şey ifade etmez. Allah yaptıklarınızı şüphesiz bilir."

53. Necm/28 "Oysa onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyarlar. Hiç şüphe yok ki, zan gerçekten yana bir şey ifade etmez."

İlmin/bilmenin önemli olduğu hakkında da pek çok âyet vardır. Bir tane örnek verelim:

39.Zümer/9 "... Ey Muhammed! De ki: Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri öğüt alırlar."